

**UCHWAŁA NR
RADY GMINY SEJNY**

z dnia

w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami Gminy Sejny na lata 2022 – 2025

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 poz. 40), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 poz. 840) oraz po pozytywnym zaopiniowaniu przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Sejny uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje „Program opieki nad zabytkami Gminy Sejny na lata 2022 – 2025”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sejny.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodniczący Rady

Uzasadnienie

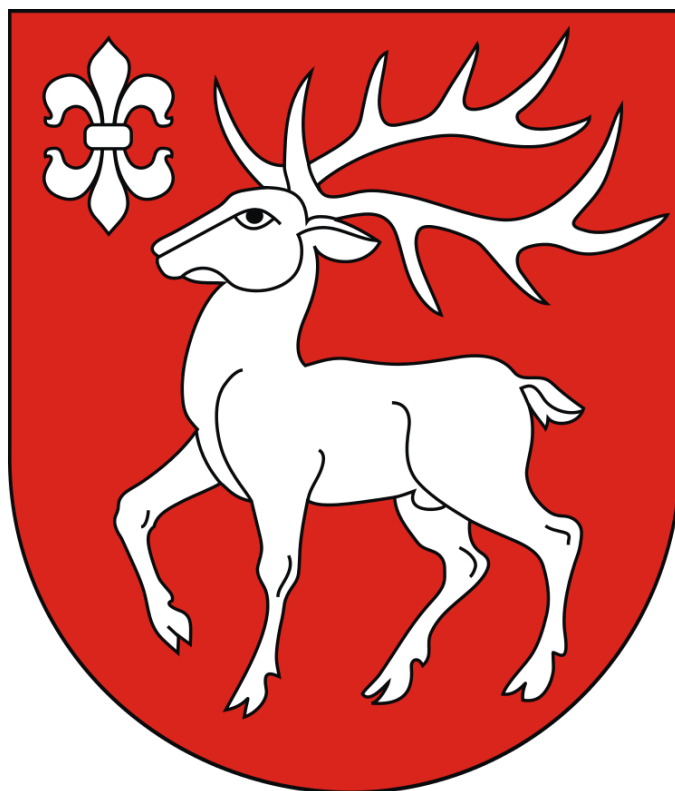
Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ust. 1) nakłada na gminę obowiązek opracowania „Gminnego programu opieki nad zabytkami” uchwalanego przez Radę Gminy na okres 4 lat. Program opracowuje się na szczeblu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym zgodnie z zakresem kompetencji.

Program opieki nad zabytkami ma na celu:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sejny na lata 2022 - 2025 został opracowany i przekazany do zaopiniowania do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków pismem znak Rol.4120.2.2022 z dnia 20 stycznia 2022 r. Program uzyskał pozytywną opinię Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, pismem znak: S.5120.1.2022.JSD z dnia 15 grudnia 2022 r. Program podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego i stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

**PROGRAM OPIEKI NAD
ZABYTKAMI GMINY SEJNY
NA LATA 2022 - 2025**

SEJNY 2022

Spis treści

Wstęp	6
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy	6
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	9
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	10
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	11
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	16
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	16
5.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004-2020.....	16
5.1.2. Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju	16
5.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030	17
5.1.4. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	18
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	19
5.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego.....	19
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego	20
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	23
6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków	23
6.2. Zabytki ruchome.....	27
6.3. Zabytki archeologiczne.....	27
7. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	48

7.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”	48
7.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	50
8. Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy	52
9. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad	60
zabytkami	60
9.1. Gminna ewidencja zabytków	60
9.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków	61
9.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego ..	62
9.4. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać dla tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych, organizacji festynów itp.	62
9.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	65
10. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	66
11. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami	67
12. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	68

Wstęp

Podstawowym założeniem *Programu opieki nad zabytkami dla gminy Sejny na lata 2022-2025* jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu na poprawę stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego. W ostatnich latach, dla realizacji tego założenia, coraz większy nacisk kładzie się na aktywizację lokalnych środowisk samorządowych. W ramach budowy nowoczesnego oblicza społeczeństwa, dostrzega się potrzebę pogłębiania świadomości społeczeństwa w oparciu o fundamenty miejscowych tradycji kulturowych. Lokalna tradycja jest szczególnie cennym dziedzictwem kulturowym, składa się ze splotu wydarzeń (kontekst dziejowy, historie poszczególnych ludzi, grup społecznych), zachowanych pamiątek (zabytki architektury i budownictwa, zabytki ruchome, zabytki archeologiczne). Miejscowa historia zaś, najczęściej dotycząca poszczególnych rodzin czy niewielkich grup społecznych, przenosi się na dzieje regionu. Opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna zatem leżeć u podstaw budowania nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości, która w oczywisty sposób pomaga definiować tożsamość kulturową jako wartościowy składnik struktury współczesnej cywilizacji.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Sejny jest gminą wiejską, położoną w północno-wschodniej części kraju i w północno-wschodniej części województwa podlaskiego, wschodniej części powiatu sejneńskiego. Siedzibą gminnych władz samorządowych i zarazem lokalnym ośrodkiem handlowo – usługowym dla mieszkańców gminy jest, rozlokowane nad rzeką Marychą, miasto Sejny, które stanowi odrębną gminę miejską i jednocześnie siedzibę władz powiatowych. Gmina oddalona jest ok. 150 km od stolicy województwa, Białegostoku. W latach 1975–1998 gmina Sejny położona była w województwie suwalskim.

Powierzchnia gminy zajmuje obszar 217,4 km², co stanowi ok. 1,1% powierzchni województwa i 25,4% powierzchni powiatu. Użytki rolne zajmują 67% powierzchni gminy, 27,4% tereny leśne, a pozostałe to grunty pod wodami, zabudowane i nieużytki. Znaczna część powierzchni gminy - 66% - objęta jest różnymi formami ochrony przyrody, m.in. w 1998 r. ustanowiono *Obszar Chronionego Krajobrazu „Pojezierze Sejneńskie”*, obejmujący terytorium czterech gmin: Puńsk, Krasnopol, Giby i Sejny, w obrębie którego trzy ekosystemy zostały włączone do sieci NATURA 2000: SOO Pojezierze Sejneńskie - kod PLH200007, SOO Ostoja Augustowska - PLH200005, OSO

Puszcza Augustowska - PLB20002, rozciągające się również na terenie gminy, z występującymi tutaj rzadkimi gatunkami flory i fauny, w tym licznymi siedliskami bobra europejskiego; stąd promocja gminy hasłem „dom bobra europejskiego”. Z uwagi na cenne obszary przyrodnicze gmina została również włączona w unikatowy obszar funkcjonalny „Zielone Płuca Polski”. Dominującą funkcją gminy, wspartą znacząco o turystykę i rekreację, jest rolnictwo.

Gmina zamieszkiwana jest przez 3933 mieszkańców (wg GUS z XII 2020). Gęstość zaludnienia wynosi 19 osób/km². Strukturę osadniczą tworzy 48 sołectw: Babańce, Berżałowce, Berżniki, Bosse, Bubele, Burbiszki, Degucie, Dubowo, Dusznica, Dworzysko, Folwark Berżniki, Gawiniańce, Grudziwyszczyna, Gryszkańce, Hołny Mejera, Hołny Wolmera, Jenorajście, Jodeliszki, Kielczany, Klejwy, Kolonia Sejny, Konstantynówka, Krasnogruda, Krasnowo, Krejwińce, Lasanka, Łumbie, Markiszki, Marynowo, Nowosady, Ogrodniki, Olszanka, Poćkuny, Podlaski, Posejanka, Posejny, Półkoty, Rachelany, Radziucie, Radziuszki, Rynkojeziory, Sumowo, Sztabinki, Świackie, Wigrzańce, Zaleskie, Zaruby, Żegary.

Tereny gminy otaczają miasto Sejny oraz sąsiadują:

- od strony północnej z gminą Puńsk,
- od zachodu z gminą Krasnopol,
- od południa z gminą Giby,
- od wschodu z Republiką Litewską – granica państwa.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg gminnych o łącznej długości 147 km, dziesięć odcinków dróg powiatowych o łącznej długości ok. 73 km, a także ok. 18 km dróg wojewódzkich: DW nr 653 Sedranki – Bakałarzewo – Suwałki – Sejny – Poćkuny; nr 651 Gołdap – Żytkiejmy – Szypliszki – Sejny; droga nr 663 Pomorze – Sejny. Przez tereny gminy przebiega również ok. 14 km odcinek drogi krajowej nr 16 Olsztyn - Augustów – Poćkuny – Ogrodniki – granica państwa.

Według regionalizacji fizycznogeograficznej prof. Jerzego Kondrackiego, gmina położona jest w makroregionie Pojezierze Litewskie, mezoregionie Pojezierze Wschodniosuwalskie. Rzeźba terenu jest urozmaicona, została ukształtowana podczas zlodowacenia bałtyckiego - fazy pomorskiej, oraz zmodyfikowana w holocenie. Przeważają wzgórza, pagórki – głównie na południu, w centrum i na północy i równiny faliste, poprzecinane rynnami i misami polodowcowymi, w których znajdują się liczne jeziora. Deniwelacje pomiędzy głównymi jednostkami morfologicznymi sięgają powyżej

50 m – najwyższy punkt położony jest w okolicach wsi Jenorajście - ok. 173 m n.p.m., a najniżej położona jest dolina rzeki Marychy – ok. 120 m n.p.m. Obszar gminy znajduje się w granicach dorzecza rzeki Niemen, na terenie zlewni rzeki Marycha stanowiącej lewobrzeżny dopływ Czarnej Hańczy. Tereny gminy zasobne są w wody powierzchniowe, szczególnie jeziorne. Wśród blisko czterdziestu występujących tutaj jezior, do największych należą m.in.: Gaładuś, Hołny, Berżnik, Dmitrowo, Sumowo, Sztabinki, Sejny.

Gmina jest obszarem niezbyt zasobnym w surowce mineralne. Występują tylko zasoby pospolitych kruszyw naturalnych – piasków i żwirów - eksploatowanych doraźnie przez miejscową ludność na potrzeby własne, a także występują złoża torfów np. w miejscowości Berżniki.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy sięgają epok prehistorycznych. We wczesnym średniowieczu było to terytorium osadnictwa ludów zachodnio- bałtyjskich, zasiedlone przez plemiona Jaćwingów, które nie stworzyły państwowych (relikt ich grodziska znajduje się w Klejwach). W wyniku walk międzyplemiennych, licznych wypraw Rusinów, Prusów, Litwinów, Mazowszan, a później przez krucjatę Zakonu Krzyżackiego, który podbił w 1283 r. omawiany obszar, osadnictwo to zostało zakłócone i ostatecznie przerwane. Nielicznie pozostali Jaćwingowie zostali rozproszeni, ulegli asymilacji i akulturacji, a ich dawne ziemie przez długi czas były wyludnione i porośłe puszcza. W 1422 r. zostały podzielone między Wielkie Księstwo Litewskie i Krzyżaków, a wytyczona wówczas granica przetrwała do 1939 r. Powrót osadnictwa na te obszary nastąpił w XV w. i na początku XVI w. wraz z napływem najpierw ludności litewskiej, następnie ruskiej i polskiej, która zakładała niewielkie wsie w środku lasów. Wtedy też lokowano pierwsze miasta: magnackie Sejny i królewskie Berżniki, wokół których powstawały kolejne osady. Niektóre wsie lokowano jeszcze w XVIII i XIX w., w związku z podejmowanymi akcjami karczowania lasów. Nie ominęły tych terenów siedemnasto - i osiemnastowieczne wojny szwedzkie, również epidemie chorób zakaźnych. Po III rozbiorze Polski w 1795 r. zostały one wcielone do Prus Nowoschodnich, w 1807 r. znalazły się w Księstwie Warszawskim, potem w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim. Ówczesni mieszkańcy tych terenów czynnie wspierali zrywy niepodległościowe - powstania listopadowe 1830 r. i styczniowe 1863 r., wielu z nich poległo m.in. w bitwie pod Berżnikami 25.06.1863 r., zostało straconych lub poniosło inne konsekwencje za obronę polskości. W latach I wojny światowej tereny

gminy były okupowane przez Niemców, a do sierpnia 1919 r. były przedmiotem zatargów polsko-litewsko-niemieckich, które skutkowały wybuchem Powstania Sejneńskiego w dniach 23-28 sierpnia 1919 r. Podczas II wojny światowej hitlerowski okupant represjonował mieszkańców gminy. Szerzyły się aresztowania, egzekucje, wywózki do obozów koncentracyjnych, wysiedlenia, dokonano eksterminacji ludności żydowskiej. Po wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej w lipcu 1944 r., rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych, a w 1992 r. została wyodrębniona gmina wiejska Sejny.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie Sejny do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, gwara, legendy, postaci, nazewnictwo i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Sejny na lata 2022-2025* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,

- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zmianami).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. sprawy kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 ze zmianami), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22, ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje

- przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust.1, pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),
  - g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2)
  - h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81),
  - i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust.1).
  - j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87, ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 ze zmianami)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i

robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu m.in.:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków, ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza

urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 poz. 2337)

Zgodnie z art. 7 ustawy bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zmianami)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. sprawy kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2556 ze zmianami)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko

należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r., poz. 503 ze zmianami)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r., poz. 1899 ze zmianami)

Ustawa określa (w art. 13), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa.

Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2021 r., poz. 2351 ze zmianami)

Art. 5 ust. 1, pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyłym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004-2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004-2020 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21.09.2004 r.)

Głównym celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce poprzez m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Wśród kierunków działań wymieniono kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, promocję potencjału kulturowego regionów.

Instrumentem realizacji strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Wśród najważniejszych celów strategicznych państwa z sferze ochrony zabytków wymieniono:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami,
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa,
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służb konserwatorskich,
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zachowania zabytków nieruchomych.

5.1.2. Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 14.02.2017 r.)

Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju stawia przede wszystkim na kapitał społeczny. Jest on warunkiem współpracy opartej na zaufaniu i punktem wyjścia dla rozwoju nowoczesnej gospodarki. Wpływ na budowanie kapitału społecznego ma udział w wydarzeniach i inicjatywach o charakterze kulturalnym, wzmacniających poczucie wspólnoty i tożsamości, co może odbywać się za pośrednictwem bibliotek, domów kultury czy organizacji wydarzeń łączących w sobie wartości tradycyjne z patriotycznymi, cementujących środowiska lokalne, obejmujące budowanie tożsamości w

oparciu o lokalne dziedzictwo, tworzenie przestrzeni do poszukiwań i inspiracji czy też miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną - kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności. Dzięki tym kompetencjom i uczestnictwu w kulturze społeczeństwo buduje z jednej strony tożsamość, szacunek do tradycji, poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii, z drugiej zaś kreatywność, innowacyjność, otwartość i tolerancyjność.

Do głównych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego zaplanowanych do roku 2030 należą:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO),
- wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury,
- utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw. Dzięki synergii uzyskanej w wyniku współdziałania w sieci, możliwe będą wspólne: budowanie dostępności (np. poprzez system biletowy), promocja w kraju i za granicą, a także realizacja przedsięwzięć edukacyjnych i wystawienniczych,
- wdrożenie instrumentów wsparcia finansowego i pozafinansowego dla bibliotek, domów kultury oraz archiwów państwowych, np. wspieranie realizowanych przez archiwa państwowe projektów animacyjno-edukacyjnych, w ramach których wzmocniana będzie wiedza społeczności lokalnych o ich dziedzictwie historyczno-kulturowym, przy jednoczesnym uwzględnieniu rozwoju wspólnoty w oparciu o lokalne zasoby i potencjały oraz promocji Regionów.

5.1.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 27.10.2020 r.)

Głównym celem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Głównemu celowi przyporządkowano trzy cele szczegółowe, wśród których drugi, „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich”, priorytet 2.2. „Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury” oraz 2.3. „Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury” odnieść można do ochrony dziedzictwa kulturowego. Wśród kierunków działań wymienia się:

- budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa,
- optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
- promowanie nowych technologii takich, jak sztuczna inteligencja lub automatyzacja,
- wypracowanie narzędzi pozwalających m.in. na inwentaryzację zasobów cyfrowych w Polsce oraz archiwizację zasobów internetowych.

W *Strategii* podnosi się również kwestię aktywnego udziału społeczeństwa w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

5.1.4. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Rady Ministrów Nr 88 z dnia 13.08.2019 r.

W *Krajowym programie* dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych płaszczyznach:

- organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- stanu zachowania zabytków, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny *Krajowego programu*, jakim jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. Celowi głównemu przyporządkowano cele szczegółowe i kierunki działania.

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego:

- wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym poprzez m.in. szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania

przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego, merytoryczne wsparcie w zakresie planowania i rewitalizacji w gminach, Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

- wzmocnienie systemu na poziomie centralnym poprzez: wspierania rozwijania kompetencji zawodowych pracowników służb konserwatorskich, ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich, wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego, powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami poprzez:

- upowszechnienie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytków (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy;

- podniesienie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego poprzez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami oraz tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami poprzez program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowanie świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030 przyjęta została przez Sejmik Województwa Podlaskiego Uchwałą Nr XVIII/213/2020 z dnia 27 kwietnia 2020 r.

Strategia określa misję rozwoju województwa, wyznacza cele i przyporządkowuje

im priorytety. Województwo podlaskie jest zwrócone ku przyszłości i zmierza do pełnego wykorzystania swojego potencjału nie tyle naśladowując inne regiony, co wdrażając najnowsze, dopiero rodzące się rozwiązania i dokonując w ten sposób skoku rozwojowego. Strategia rozwoju w 2030 roku widzi Podlaskie jako przedsiębiorcze, partnerskie, perspektywiczne. Głównym potencjałem regionu są mieszkańcy, a w szczególności ich ambicja, pracowitość – aktywność zawodowa i społeczna, wysokie i rosnące kompetencje.

Sformułowano misję województwa, która w rozwoju uwzględnia wykorzystanie walorów środowiska naturalnego, bogatego dziedzictwa kulturowego, rodzimej przedsiębiorczości oraz wielonarodowego charakteru.

Określono cele strategiczne, którym podporządkowano określone priorytety i sposoby działania. Cel 3. „Partnerski region” wyraża się za pomocą współpracy, która pozwala organizacjom tworzyć nawet globalne przewagi konkurencyjne i umożliwia osiągnięcie ambitnych celów. W ramach Priorytetu II „Kapitał społeczny” Województwo podlaskie będzie wykorzystywać znaczny potencjał kulturowy regionu wynikający m.in. z jego wielonarodowego i wielokulturowego charakteru. Podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie więzi opartych na wspólnej tożsamości i umiejętności jej ciągłej, twórczej reinterpretacji. Integralnym elementem kapitału społecznego i jego specyfiką jest otwartość na inne wzorce kulturowe, umiejętność współdziałania osób reprezentujących różne wartości, tradycje, normy zachowań i sposoby życia. Strategia ma więc na celu rozwój oferty kulturalnej, edukacyjnej, sportowej, rekreacyjnej oraz innych form realizacji aktywności społecznych, a także promocję i wsparcie rozwoju turystyki w oparciu o m.in. walory przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe i lokalne produkty turystyczne.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Podlaskiego Uchwałą Nr XXXVI/330/17 z dnia 22 maja 2017 r.

W rozdz. 3 „Uwarunkowania wewnętrzne rozwoju zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego”, pkt 8. „Dziedzictwo kulturowe województwa” przedstawiono uwarunkowania historyczne rozwoju osadnictwa i środowiska kulturowego. Wymieniono najcenniejsze obszary i obiekty zabytkowe:

zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, obiekty sakralne, obiekty użyteczności publicznej, zespoły dworsko- i pałacowo-parkowe, zabytki techniki, obiekty militarne, cmentarze, miejsca kultu religijnego, stanowiska archeologiczne. Wskazano, iż wykorzystanie potencjału kulturowego dla rozwoju turystycznej funkcji województwa powinno być sprzężone z wykorzystaniem jego potencjału przyrodniczego. Dotyczyć to powinno w szczególności tych sytuacji, w których obiekty znaczące dla dziedzictwa kulturowego położone są w obszarach lub sąsiedztwie obszarów o bardzo wysokich walorach środowiska przyrodniczego, mających dobrą dostępność komunikacyjną i zachowany folklor lokalny.

W rozdz. 6 „Kierunki i zasady realizacji celów polityki przestrzennej województwa”, pkt 4, ppkt 8 przedstawiono zasady ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego:

a) zasady ogólne wynikające zwłaszcza z procesu integracji europejskiej:

- szczególna ochrona tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej,
- uwzględnianie potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- harmonijne współistnienie zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego, jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej,
- tworzenie warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno-kulturowo – przyrodniczego,
- priorytet ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
- wykorzystanie unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa,

b) ochrona i tworzenie nowych wartości kulturowych w reprezentatywnych obszarach tożsamości kulturowej województwa podlaskiego określone w części dot. wartości kulturowych przez służby Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, dotyczące:

- kształtowania krajobrazu historyczno – kulturowo – przyrodniczego, zespołów jednostek osadniczych i ich otoczenia,

- kształtowania form architektonicznych i gabarytów zabudowy harmonizujących z istniejącymi walorami kulturowymi zabudowy,
  - stosowania materiałów, wystroju i kolorystyki obiektów budowlanych oraz zagospodarowania ich otoczenia nawiązujących do tradycji lokalnych,
- c) ochrona i rewaloryzacja obszarów zabytkowych zgodnie z wnioskami i uzgodnieniami z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Białymstoku, w tym:
- zachowanie historycznych założeń urbanistycznych (objętych strefami ochrony konserwatorskiej), a w szczególności: rozplanowania przestrzeni publicznych (np. ulic, placów, skwerów, itp.), osi kompozycyjnych i widokowych, rozmieszczenia dominant, gabarytów i sposobów zabudowy oraz form architektonicznych,
  - zapewnienie stosownej ekspozycji całych zespołów zabudowy i najwartościowszych jej elementów,
  - twórcze kontynuowanie tradycji konstrukcyjnych, materiałowych, wystroju i kolorystyki obiektów oraz zagospodarowania ich otoczenia,
  - lokalizowanie funkcji użytkowych nie kolizyjnych z historycznymi funkcjami obszarów, zapewniających podstawy ekonomiczne utrzymania dobrego stanu technicznego zabudowy i zagospodarowania oraz atrakcyjność turystyczną,
  - eliminowanie funkcji użytkowych i obiektów kolizyjnych pod względem sanitarnym i estetycznym z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
  - harmonijne wkomponowywanie nowej zabudowy w historyczną panoramę jednostek osadniczych ze strefami ochrony konserwatorskiej,
  - poprawianie dostępności komunikacyjnej i systemów parkowania pojazdów oraz eliminacja uciążliwości ruchu drogowego, zwłaszcza tranzytowego towarowego,
  - poprawianie warunków ochrony przeciwpożarowej,
  - poprawianie standardu cywilizacyjnego zabudowy w zakresie wyposażenia w systemy kanalizacyjne i proekologiczne systemy energetyczne,
- d) ochrona i utrzymanie dobrego stanu technicznego obiektów zabytkowych z priorytetem obiektów o randze krajowej i regionalnej poprzez zapewnienie:
- funkcji użytkowych stosownych do lokalizacji i form architektonicznych obiektów gwarantujących ich utrzymanie w dobrym stanie technicznym i racjonalne wykorzystanie dla potrzeb społecznych,

- obowiązku uzgodnienia z Podlaskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów budowlanych dotyczących rewaloryzacji i modernizacji obiektów zabytkowych i ich otoczenia,
- e) ochrona przed dewastacją i określenie warunków udostępnienia obiektów archeologicznych oraz sposobów postępowania w przypadkach natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia w trakcie prowadzenia robót ziemnych,
- f) tworzenie wartości kulturowych w nowych i rewaloryzowanych zespołach zabudowy, w szczególności na bazie:
  - przestrzeni publicznych o zindywidualizowanych formach urbanistycznych, takich jak: ulice, place, pasáže, ciągi piesze, skwery, zieleń parkowa i tereny sportowo-rekreacyjne,
  - interesujących programowo i architektonicznie aranżacji otoczenia przestrzeni publicznych i ich zagospodarowania,
  - wykorzystania w kompozycjach urbanistycznych szczególnych cech środowiska przyrodniczego – stosownie do jego predyspozycji, dla potrzeb terenów sportowo – rekreacyjnych i turystycznych, a konfiguracji terenów dla kształtowania sposobu zabudowy,
  - rozmieszczenia akcentów i dominant przestrzennych, twórczo kontynuujących istniejące założenia urbanistyczne,
  - stosowania zindywidualizowanych form architektonicznych poszczególnych obiektów lub ich grup, z zachowaniem harmonijnych gabarytów całościowych zespołów zabudowy i z dbałością o sylwetę przestrzenną całości jednostek osadniczych,
  - harmonizowania gabarytów zabudowy plombowej z gabarytami otaczającej zabudowy (z wyjątkiem dominant przestrzennych i akcentów urbanistycznych wynikających z całościowych koncepcji urbanistycznych).

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lokalizacja	Rodzaj zabytku nieruchomego
BABAŃCE	CMENTARZ WOJENNY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ, 1914 r.
	ZAGRODA NR 19 (d. nr 18):

	<p>a. dom, 1918-1920 r., <i>Rejestr zabytków nr 169 z dnia 02.06.1981 r.</i></p> <p>b. stodoła, pocz. XX w., <i>Rejestr zabytków nr 169 z dnia 02.06.1981 r.</i></p> <p>c. piwnica, ok. 1910 r. <i>Rejestr zabytków nr 169 z dnia 02.06.1981 r.</i></p>
	<p>DOM NR 20 (d. nr 17), 1920 r. <i>Rejestr zabytków nr 168 z dnia 02.06.1981 r.</i></p>
BERŻNIKI	<p>UKŁAD URBANISTYCZNY, poł. XVI w.</p> <p>ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. WNIĘBOWZIĘCIA NMP:</p> <p>a. kościół, pocz. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>b. dzwonnica I, ok. poł. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>c. dzwonnica II, ok. poł. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>d. kaplica I, ok. poł. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>e. kaplica II, ok. poł. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>f. ogrodzenie, XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>g. cmentarz przykościelny, 2 poł. XVI w., <i>Rejestr zabytków nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>h. plebania nr 47, pocz. XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 113 z dnia 29.04.1958 r. i nr 12 z dnia 17.02.1979 r.</i></p> <p>CMENTARZ PARAFIALNY RZYMSKOKATOLICKI, 1 poł. XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 678 z dnia 26.08.1989 r.</i></p>
	<p>KAPLICA CMENTARNA, ob. Kaplica Pamięci Narodowej, ok. 1846 r.</p>

	<p><i>Rejestr zabytków nr A-77 z dnia 22.04.2004 r.</i></p> <p>CMENTARZ WOJENNY Z I WOJNY ŚWIATOWEJ, 1914 r.</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 324 z dnia 10.03.1983 r.</i></p>
ŁUMBIE (BIERŻYNIE)	CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI, XIX w.
BOSSE	ZBIOROWA MOGIŁA ŻOŁNIERZY Z II WOJNY ŚWIATOWEJ
BUBELE	CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI, XIX w.
BURBISZKI	CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI, ok. poł. XIX w.
FOLWARK BERŻNIKI	CMENTARZ ŻYDOWSKI, pocz. XIX w.
GAWINIAŃCE	<p>CHAŁUPA NR 12 (d. nr 13), 2 poł. XIX w.</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 25 z dnia 13.04.1979 r.</i></p>
	<p>ZAGRODA NR 14 (d. nr 15):</p> <p>a. chałupa, ok. poł. XIX w.,</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 62 z dnia 03.03.1980 r.</i></p> <p>b. spichlerz, ok. poł. XIX w.,</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 62 z dnia 03.03.1980 r.</i></p> <p>c. chlew, poł. XIX w.</p>
	<p>ZAGRODA NR 15 (d. nr 16):</p> <p>a. chałupa, poł. XIX w.,</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 61 z dnia 03.03.1980 r.</i></p> <p>ZAGRODA NR 16 (d. nr 17):</p> <p>a. dom, 1 ćw. XX w.,</p> <p>b. chlew, 2 poł. XIX w.</p>
HOLNY MEJERA	<p>ZESPÓŁ DWORSKI:</p> <p>a. dwór nr 3 a – pierwotny drew. XVIII w., ob. zrekonstruowany, mur., 1977-1985</p> <p><i>Rejestr zabytków nr 46 z dnia 25.05.1979 r., Rejestr zabytków nr 180 z dnia 11.06.1963 r.</i></p> <p>b. park, XVIII/XIX w.</p>

	<i>Rejestr zabytków nr 181 z dnia 11.06.1963 r. i nr 46 z dnia 25.05.1979 r.</i>
HOLNY WOLMERA	GORZELNIA DWORSKA, później strażnica Korpusu Ochrony Pogranicza, 1904, rozbud. l. 20/30. XX w. <i>Rejestr zabytków nr 594 z dnia 27.01.2016 r.</i>
JENORAJŚCIE	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZANO-OGRODOWY: a. dwór, pocz. XIX w., b. park, XIX w. c. stajnia, XIX w. d. piwnica, XIX w. DOM MIESZKALNY W ZESPOLE DWORSKO-FOLWARCZANO-OGRODOWYM, k. XIX w.
KLEJWY	CMENTARZ RODOWY, k. XVIII w. ZESPÓŁ DWORSKI: a. dwór nr 57, ok. 1910 r., <i>Rejestr zabytków nr 339 z dnia 11.03.1983 r.</i> b. stajnia, k. XIX w., <i>Rejestr zabytków nr 339 z dnia 11.03.1983 r.</i> c. park, XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 339 z dnia 11.03.1983 r.</i>
KRASNOGRUDA	ZESPÓŁ DWORSKI: a. dwór nr 16, XVII-XVIII w., przebud. XIX/XX w. <i>Rejestr zabytków nr 203 z dnia 29.12.1964 r. i nr 448 z dnia 24.06.1986 r.</i> b. park, XVIII-XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 454 z dnia 12.03.1986 r.</i>
KRASNOWO	ZBIOROWA MOGIŁA ŻOŁNIERZY RADZIECKICH Z II WOJNY ŚWIATOWEJ, 1944 r. <i>Rejestr zabytków nr 974 z dnia 02.12.1993 r.</i> DOM NR 8, 2 poł. XIX w.
ŁUMBIE	KAPLICZKA, 2 poł. XIX w. ZESPÓŁ DWORSKI: a. dwór nr 26, k. XIX w.,

	<i>Rejestr zabytków nr 323 z dnia 22.02.1983 r.</i> b. park, k. XIX w. <i>Rejestr zabytków nr 604 z dnia 12.11.1988 r.</i>
	ZAGRODA NR 1: a. dom, 1910-1912 r., <i>Rejestr zabytków nr 186 z dnia 31.07.1981 r.</i> b. spichlerz, 1922 r., <i>Rejestr zabytków nr 186 z dnia 31.07.1981 r.</i> c. stodoła, 1922 r., <i>Rejestr zabytków nr 186 z dnia 31.07.1981 r.</i> d. chlew, 1910 r. <i>Rejestr zabytków nr 186 z dnia 31.07.1981 r.</i>
MARYNOWO	CMENTARZ ŻYDOWSKI, 1830 r. <i>Rejestr zabytków nr 975 z dnia 02.12.1993 r.</i>
OLSZANKA	CMENTARZ STAROBRZĘDOWCÓW, XVIII/XIX w.

6.2. Zabytki ruchome

Na terenie gminy Sejny zabytki ruchome to głównie wyposażenie i wystrój kościoła par. p. w. Wniebowzięcia NMP w Berżnikach. Trzy ołtarze barokowe z obrazami: Wniebowzięcia NMP, Ukrzyżowanego Chrystusa, MB Niepokalanej oraz figurami MB Bolesnej i św. Franciszka z Asyżu, MB Niepokalanej i św. Antoniego Padewskiego. Stacje Drogi Krzyżowej z XVII. Obiekty nie są wpisane do rejestru zabytków.

6.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z

nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., Dz. U. z 2022 r., poz. 840 ze zmianami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

Obszar gminy Sejny został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe. Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. Dotychczas na omawianym terenie zewidencjonowano 440 stanowisk archeologicznych.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na

mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim:

- inwestycje budowlane i przemysłowe,
- budowa dróg, sieci wodociągowych i kanalizacyjnych,
- wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych.

Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami i jeziorami. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytny.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrożają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

Dlatego dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych. Na badania archeologiczne należy uzyskać pozwolenie Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

<i>Obszar AZP</i>	<i>Numer stanowiska na obszarze</i>	<i>Miejscowość</i>	<i>funkcja</i>	<i>chronologia</i>
<i>14-88</i>	<i>3</i>	<i>Krasnowo</i>	<i>ślad osadnictwa, ślad osadnictwa</i>	<i>wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny</i>

14-88	4	Krasnowo	śląd osadnictwa	epoka kamienia (paleolit?)
14-88	6	Burbiszki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
14-88	7	Burbiszki	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
14-88	8	Burbiszki	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia (neolit?), wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny
14-88	9	Burbiszki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
14-88	10	Burbiszki	śląd osadnictwa, obozowisko	paleolit schyłkowy, epoka kamienia (neolit?)
14-88	17	Krasnowo	śląd osadnictwa	paleolit?
15-87	12	Klejwy	śląd osadnictwa	starożytność
15-88	3	Konstantynówka	śląd osadnictwa	okres nowożytny
15-88	4	Bubele	osada	okres nowożytny
15-88	5	Bubele	śląd osadnictwa	okres nowożytny
15-88	6	Radziucie	śląd osadnictwa	neolit
15-88	7	Radziucie	osada	późne średniowiecze ?
15-88	8	Radziucie	osada	okres nowożytny
15-88	9	Radziucie	osada	okres nowożytny
15-88	10	Radziucie	osada	okres nowożytny
15-88	11	Radziucie	śląd osadnictwa, osada	paleolit- neolit, okres nowożytny
15-88	12	Konstantynówka	śląd osadnictwa	neolit- wczesna epoka żelaza
15-88	13	Bubele	śląd osadnictwa	paleolit ?
15-88	14	Radziucie	śląd osadnictwa	okres nowożytny
15-88	15	Bubele	śląd osadnictwa	okres nowożytny
15-88	16	Bubele	osada	okres nowożytny
15-88	17	Radziucie	osada	wczesne średniowiecze
15-88	18	Radziucie	śląd osadnictwa	paleolit
15-88	19	Jodeliszki	obozowisko, śląd osadnictwa	neolit- wczesna epoka brązu, okres pradziejowy lub wczesne średniowiecze
15-88	20	Burbiszki	obozowisko	neolit
15-88	21	Burbiszki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-88	22	Krasnowo	śląd osadnictwa	mezolit
15-88	23	Krasnowo	śląd osadnictwa	neolit
15-88	24	Krasnowo	obozowisko	mezolit- neolit
15-88	25	Krasnowo	śląd osadnictwa	epoka kamienia

15-88	26	<i>Jenorajście</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
15-88	27	<i>Burbiszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
15-88	28	<i>Bubele</i>	<i>obozowisko, śląd osadnictwa</i>	<i>paleolit- mezolit, średniowiecze ?</i>
15-88	29	<i>Jodeliszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>okres nowożytny</i>
15-88	30	<i>Bubele</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>neolit- wczesna epoka żelaza, okres nowożytny</i>
15-88	31	<i>Bubele</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>wczesne średniowiecze, średniowiecze- okres nowożytny</i>
15-88	32	<i>Bubele</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>wczesne średniowiecze?, okres nowożytny</i>
15-88	33	<i>Konstantynówka</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>paleolit- mezolit, średniowiecze- okres nowożytny</i>
15-88	34	<i>Burbiszki</i>	<i>obozowisko, obozowisko</i>	<i>paleolit- mezolit, wczesna epoka brązu</i>
15-88	35	<i>Krasnowo</i>	<i>śląd osadnictwa, obozowisko</i>	<i>mezolit, neolit</i>
15-88	36	<i>Rynkojeziory</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
15-88	37	<i>Bubele</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>wczesne średniowiecze, okres nowożytny</i>
15-88	38	<i>Jodeliszki</i>	<i>osada</i>	<i>okres nowożytny</i>
15-88	39	<i>Jodeliszki</i>	<i>osada</i>	<i>późne średniowiecze- okres nowożytny</i>
15-88	40	<i>Jodeliszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
15-88	41	<i>Jodeliszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
15-88	42	<i>Jenorajście</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
15-88	43	<i>Jodeliszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>paleolit- neolit</i>
15-88	44	<i>Jodeliszki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>okres nowożytny</i>
15-88	45	<i>Nowosady</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
15-88	48	<i>Bubele</i>	<i>osada, śląd osadnictwa</i>	<i>wczesne średniowiecze- średniowiecze ?, okres nowożytny</i>
15-88	49	<i>Kielczany</i>	<i>osada</i>	<i>okres nowożytny</i>
15-88	50	<i>Nowosady</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów?, późne średniowiecze- okres nowożytny</i>
15-88	51	<i>Bubele</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>okres nowożytny</i>
15-88	52	<i>Nowosady</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia, okres nowożytny</i>

15-88	53	Kielczany	osada	okres nowożytny
15-88	54	Bubele	śląd osadnictwa	neolit- wczesna epoka żelaza
15-88	55	Rynkojeziory	obozowisko	neolit- wczesna epoka żelaza
15-88	56	Kielczany	śląd osadnictwa	mezolit/ neolit
15-88	57	Klejwy	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?, okres nowożytny
15-88	58	Klejwy	osada	okres nowożytny
15-89	2	Jenorajście	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	3	Jenorajście	śląd osadnictwa	mezolit ?
15-89	4	Radziucie	śląd osadnictwa, obozowisko, śląd osadnictwa, osada	mezolit?, neolit, wczesne średniowiecze, średniowiecze
15-89	5	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	6	Dusznica	obozowisko	epoka kamienia
15-89	7	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	8	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	9	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	10	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	11	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	12	Dusznica	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	paleolit i młodsza epoka kamienia?, średniowiecze- okres nowożytny
15-89	13	Dusznica	obozowisko	epoka kamienia
15-89	14	Dusznica	obozowisko	epoka kamienia
15-89	15	Dusznica	obozowisko	epoka kamienia
15-89	16	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	17	Dusznica	obozowisko, osada	epoka kamienia, średniowiecze
15-89	18	Dusznica	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze
15-89	19	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka kamienia
15-89	20	Dusznica	śląd osadnictwa	okres nowożytny
16-87	4	Klejwy	grodzisko	-
16-87	5	Klejwy	osada	okres wędrówek ludów
16-87	6	Klejwy	śląd osadnictwa, osada	późny okres rzymski- okres wędrówek ludów, wczesne średniowiecze?
16-87	39	Klejwy	śląd osadnictwa, osada	wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny

16-87	40	Klejwy	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-87	41	Klejwy	śląd osadnictwa	średniowiecze
16-87	42	Klejwy	osada	okres późnorzymski- okres wędrówek ludów
16-87	43	Klejwy	osada, osada	okres późnorzymski- okres wędrówek ludów, średniowiecze- okres nowożytny
16-87	44	Babańce	śląd osadnictwa	średniowiecze
16-87	45	Babańce	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-87	46	Klejwy	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-87	52	Klejwy	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-87	58	Babańce	śląd osadnictwa	neolit?
16-87	59	Klejwy	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	2	Łumbie	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze
16-88	7	Zaleskie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit, okres nowożytny
16-88	16	Gryszkańce	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	17	Gryszkańce	osada, osada	wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	18	Gryszkańce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	19	Gryszkańce	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	20	Gryszkańce	obozowisko, osada	wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	21	Gryszkańce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu, późny okres wpływów rzymskich- okres w ędrówek ludów
16-88	22	Gryszkańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	23	Gryszkańce	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	24	Gryszkańce	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu

16-88	25	Gryszkańce	śląd osadnictwa	późny okres rzymski- okres wędrówek ludów
16-88	26	Gryszkańce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	okres wędrówek ludów, wczesne średniowiecze, okres nowożytny
16-88	27	Gryszkańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	28	Łumbie	śląd osadnictwa	okres rzymski- okres wędrówek ludów?
16-88	29	Łumbie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	30	Łumbie	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	31	Gryszkańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	32	Gryszkańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	33	Gryszkańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	34	Łumbie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, wczesne średniowiecze?
16-88	35	Gryszkańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	36	Gryszkańce	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	37	Gryszkańce	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	39	Gryszkańce	śląd osadnictwa	neolit
16-88	41	Babańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	42	Babańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	43	Babańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	44	Babańce	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	45	Babańce	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	46	Babańce	śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	48	Radziuszeki	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	53	Babańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	54	Babańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	55	Babańce	śląd osadnictwa, osada	neolit, późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów
16-88	56	Klejwy	osada	późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów

16-88	57	Klejwy	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	58	Klejwy	śląd osadnictwa	neolit
16-88	59	Klejwy	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
16-88	60	Klejwy	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?
16-88	61	Łumbie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-88	62	Łumbie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka brązu, późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów?, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	63	Łumbie	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	64	Łumbie	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	65	Łumbie	obozowisko	mezolit
16-88	66	Łumbie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	67	Łumbie	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	68	Żegary	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
16-88	69	Żegary	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	70	Żegary	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	71	Żegary	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	72	Gawiniańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	73	Gawiniańce	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	74	Gawiniańce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	75	Zaleskie (Maciejowizna)	obozowisko	epoka kamienia
16-88	76	Sztabinki	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-88	77	Poćkuny	osada	pradziej
16-88	78	Nowosady	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-88	79	Łumbie	śląd osadnictwa	późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów?

16-88	80	Łumbie	śląd osadnictwa	późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów
16-88	81	Łumbie (Bierzynie)	śląd osadnictwa, osada	pradzieje?, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	82	Konstantynówka	śląd osadnictwa	okres nowożytny
16-88	83	Gryszkańce	osada, śląd osadnictwa	późny okres rzymski- okres wędrówek ludow, wczesne średniowiecze?
16-88	84	Gryszkańce (Zielonka)	śląd osadnictwa, osada	późny okres rzymski- okres wędrówek ludow, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	85	Łumbie	osada, osada	okres wędrówek ludów, średniowiecze
16-88	87	Babańce	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-88	88	Gryszkańce (Marcinkańce)	obozowisko, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	mezolit, neolit- wczesna epoka brązu, wczesna epoka brązu
16-89	2	Żegary	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	mezolit- neolit?, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	3	Sztabinki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	4	Żegary	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	5	Żegary	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	6	Żegary	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	7	Żegary	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-89	8	Żegary	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-89	9	Żegary	śląd osadnictwa	paleolit
16-89	10	Żegary	śląd osadnictwa	epoka brązu
16-89	11	Żegary	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	12	Żegary	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	13	Dusznica	śląd osadnictwa	epoka brązu
16-89	14	Krasnogruda	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu

16-89	15	Krasnogruda	osada	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	16	Krasnogruda	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	17	Krasnogruda	śląd osadnictwa, obozowisko, śląd osadnictwa	neolit?, epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	18	Żegary	śląd osadnictwa	epoka brązu
16-89	19	Żegary	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-89	20	Żegary	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-89	21	Żegary	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
16-89	22	Sztabinki	śląd osadnictwa	neolit- wczesna epoka brązu
16-89	23	Sztabinki	pracownia, śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	24	Sztabinki	obozowisko	epoka kamienia
16-89	25	Sztabinki	obozowisko	neolit?
16-89	26	Sztabinki	obozowisko	wczesna epoka brązu
16-89	27	Żegary	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	28	Żegary	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	29	Krasnogruda	obozowisko	epoka kamienia
16-89	30	Dusznica	obozowisko	neolit
16-89	31	Krasnogruda	obozowisko, śląd osadnictwa	neolit?, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	32	Krasnogruda	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	33	Krasnogruda	obozowisko, obozowisko, osada	neolit, epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
16-89	34	Ogrodniki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-89	35	Hołny Mejera	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
16-89	36	Hołny Mejera	śląd osadnictwa	paleolit?
16-89	37	Rachelany	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-89	38	Żegary	śląd osadnictwa	epoka kamienia
16-89	39	Żegary	obozowisko, śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny

16-89	40	<i>Żegary</i>	<i>obozowisko</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	41	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	42	<i>Żegary</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	43	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko, osada</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	44	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
16-89	45	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit- wczesna epoka brązu</i>
16-89	46	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu</i>
16-89	47	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu</i>
16-89	48	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	49	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	50	<i>Rachelany</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	51	<i>Rachelany</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	52	<i>Rachelany</i>	<i>obozowisko, śląd osadnictwa</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	53	<i>Rachelany</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	54	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>neolit, epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	55	<i>Ogrodniki</i>	<i>obozowisko</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
16-89	56	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	57	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	58	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>wczesna epoka brązu</i>
16-89	59	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu, pradzieje</i>
16-89	60	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada</i>	<i>paleolit, epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	61	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit- neolit, okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów, średniowiecze- okres nowożytny</i>

16-89	62	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko</i>	<i>epoka kamienia (neolit?)</i>
16-89	63	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	64	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu</i>
16-89	65	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	66	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	67	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	68	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko</i>	<i>mezolit</i>
16-89	69	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	70	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko</i>	<i>paleolit?</i>
16-89	71	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
16-89	72	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit</i>
16-89	73	<i>Półkoty</i>	<i>obozowisko, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu, wczesne średniowiecze?</i>
16-89	74	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	75	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko</i>	<i>wczesna epoka brązu</i>
16-89	76	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>obozowisko, śląd osadnictwa</i>	<i>neolit, epoka brązu- epoka żelaza</i>
16-89	77	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	78	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	79	<i>Dworczyisko</i>	<i>obozowisko, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu, wczesne średniowiecze</i>
16-89	80	<i>Dworczyisko</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	81	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	82	<i>Ogrodniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	83	<i>Dworczyisko</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	84	<i>Poćkuny</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
16-89	85	<i>Sztabinki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
16-89	86	<i>Sztabinki</i>	<i>obozowisko, osada</i>	<i>wczesna epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-87	16	<i>Sumowo</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit- epoka żelaza</i>

17-88	7	Degucie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada, osada, osada	pradzieje, neolit (?), epoka brązu, okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów, wczesne średniowiecze, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	8	Posejanka	grodzisko?	-
17-88	11	Posejanka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	12	Posejanka	śląd osadnictwa	neolit
17-88	13	Posejanka	obozowisko	paleolit
17-88	14	Posejanka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	17	Posejanka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	18	Posejanka	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	19	Posejanka	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	20	Posejanka	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	mezolit (?), średniowiecze- okres nowożytny
17-88	21	Posejanka	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	26	Posejanka	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	31	Radziuszki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	32	Radziuszki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	33	Lasanka (Morgi)	śląd osadnictwa	epoka brązu?
17-88	34	Radziuszki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	35	Lasanka (Morgi)	obozowisko	epoka brązu
17-88	37	Radziuszki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	38	Grudziwyszczyzna	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	39	Grudziwyszczyzna	śląd osadnictwa	neolit?
17-88	40	Degucie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	41	Bosse	śląd osadnictwa	neolit
17-88	43	Świackie	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	44	Grudziwyszczyzna	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	45	Bosse	obozowisko	epoka kamienia

17-88	46	Bosse	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	47	Świackie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	48	Grudziewszczyzna	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	49	Bosse	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	51	Grudziewszczyzna	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	52	Bosse	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	53	Świackie	śląd osadnictwa	neolit?
17-88	54	Świackie	śląd osadnictwa	epoka brązu
17-88	55	Posejny	śląd osadnictwa	epoka brązu?
17-88	56	Degucie	śląd osadnictwa	epoka brązu
17-88	57	Degucie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	58	Degucie	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit?, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	59	Degucie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	60	Posejny	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	61	Posejny	śląd osadnictwa	epoka kamienia?
17-88	62	Posejny	obozowisko	neolit
17-88	63	Olszanka	obozowisko	epoka brązu?
17-88	64	Świackie	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	65	Poćkuny	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	66	Poćkuny	śląd osadnictwa	neolit
17-88	69	Olszanka	śląd osadnictwa	neolit?
17-88	72	Grudziewszczyzna	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-88	73	Posejny	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	74	Grudziewszczyzna	obozowisko, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	75	Posejny	obozowisko, śląd osadnictwa	epoka kamienia, okres nowożytny
17-88	76	Posejny	śląd osadnictwa	epoka brązu?

17-88	77	Posejny	obozowisko, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	78	Zaleskie	śląd osadnictwa, osada	paleolit?, średniowiecze- okres nowożytny
17-88	79	Zaleskie	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	80	Posejny	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-88	81	Posejny	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	1	Berżniki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	2	Berżniki	śląd osadnictwa	pradzieje
17-89	3	Berżniki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	4	Berżniki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	5	Podlaski	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	6	Podlaski	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	7	Berżniki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	8	Berżniki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	9	Berżniki	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	10	Berżniki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	11	Berżniki	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	12	Berżniki	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, wczesne średniowiecze, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	13	Dubowo	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?
17-89	14	Berżniki- Folwark	śląd osadnictwa, osada?	neolit, średniowiecze- okres nowożytny

17-89	15	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	16	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>paleolit</i>
17-89	17	<i>Dubowo</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	18	<i>Dubowo</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	19	<i>Berżniki</i>	<i>osada?</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	20	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>dwór</i>	<i>XVI-XVII w.</i>
17-89	21	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>obozowisko, osada, osada</i>	<i>epoka brązu, późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	22	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	23	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	24	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada</i>	<i>wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	25	<i>Berżniki</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	26	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	27	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada?</i>	<i>epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	28	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit</i>
17-89	29	<i>Berżniki</i>	<i>osada?</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	30	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	31	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	32	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	33	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	34	<i>Hołny Wolmera</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>

17-89	35	Berżniki	śląd osadnictwa, obozowisko?, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	paleolit, mezolit?, epoka kamienia, epoka brązu- wczesna epoka żelaza, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	36	Markiszki	śląd osadnictwa, osada?	wczesne średniowiecze?, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	37	Markiszki	osada?	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	38	Berżniki	obozowisko, śląd osadniczy	epoka brązu- wczesna epoka żelaza, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	39	Berżniki	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?
17-89	40	Berżniki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	41	Berżniki	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	mezolit?, epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	42	Berżniki	śląd osadnictwa, osada	neolit?, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	43	Berżniki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	44	Hołny Wolmera	śląd osadnictwa	paleolit
17-89	45	Berżniki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	46	Berżniki	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	paleolit, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	47	Berżniki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	48	Markiszki	obozowisko, śląd osadnictwa	neolit, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	49	Markiszki	śląd osadnictwa, osada	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	50	Markiszki	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
17-89	51	Berżniki	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	52	Berżniki	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	53	Berżniki	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17-89	54	Berżniki	śląd osadnictwa	paleolit?
17-89	55	Pólkoty	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	56	Pólkoty	śląd osadnictwa	paleolit

17-89	57	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	58	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	59	<i>Pólkoty</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	60	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	61	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>okres nowożytny</i>
17-89	62	<i>Pólkoty</i>	<i>osada?</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	63	<i>Pólkoty</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	64	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, obozowisko?, śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit, neolit, neolit, neolit, epoka kamienia</i>
17-89	65	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>mezolit</i>
17-89	66	<i>Poćkuny</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	67	<i>Krejwińce</i>	<i>obozowisko?, osada</i>	<i>epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	68	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	69	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	70	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	71	<i>Krejwińce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	72	<i>Krejwińce</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada</i>	<i>epoka kamienia, późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	73	<i>Poćkuny</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia, epoka brązu, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	74	<i>Poćkuny</i>	<i>obozowisko?</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	75	<i>Poćkuny</i>	<i>obozowisko?</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	76	<i>Pólkoty</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu</i>
17-89	77	<i>Poćkuny</i>	<i>śląd osadnictwa, osada?</i>	<i>epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	78	<i>Poćkuny</i>	<i>śląd osadnictwa, śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia, nieokreślona</i>

17-89	79	Poćkuny	osada	średniowiecze- okres nowożytny
17-89	80	Poćkuny	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17-89	81	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka brązu
17-89	82	Bosse	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	83	Bosse	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17-89	84	Berżałowce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	85	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	86	Poćkuny	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	87	Berżałowce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	88	Krejwińce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	neolit, epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	89	Krejwińce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	neolit/ epoka brązu, epoka kamienia
17-89	90	Krejwińce	obozowisko?, śląd osadnictwa	neolit, wczesne średniowiecze?
17-89	91	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	92	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	93	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17-89	94	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	95	Berżałowce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	96	Berżałowce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	97	Berżałowce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	98	Berżałowce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	99	Berżniki- Folwark	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	100	Krejwińce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, osada	wczesna epoka brązu- epoka żelaza, późny okres wpływów rzymskich- okres wędrówek ludów, średniowiecze- okres nowożytny
17-89	101	Krejwińce	obozowisko?	neolit
17-89	102	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17-89	103	Krejwińce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	104	Berżniki- Folwark	śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze?
17-89	105	Półkoty(Otkieńszczyzna)	śląd osadnictwa	epoka kamienia
17-89	106	Półkoty(Otkieńszczyzna)	śląd osadnictwa	epoka kamienia

17-89	107	<i>Pólkoty(Otkieńszczyzna)</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	108	<i>Krejwińce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit- epoka brązu</i>
17-89	109	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	110	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>osada?</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	111	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	112	<i>Pólkoty(Otkieńszczyzna)</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	113	<i>Berżniki</i>	<i>śląd osadnictwa, osada?</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	114	<i>Krejwińce</i>	<i>osada?</i>	<i>wczesne średniowiecze</i>
17-89	115	<i>Krejwińce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- wczesna epoka żelaza</i>
17-89	116	<i>Berżałowce</i>	<i>osada?</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	117	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>neolit- epoka brązu</i>
17-89	118	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa</i>	<i>epoka brązu, epoka brązu- wczesna epoka żelaza, średniowiecze- okres nowożytny</i>
17-89	119	<i>Berżniki- Folwark</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
17-89	120	<i>Pólkoty(Otkieńszczyzna)</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
18-89	16	<i>Dubowo</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>paleolit?</i>
18-89	17	<i>Wigrańce</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
18-89	20	<i>Wigrańce</i>	<i>osada</i>	<i>okres nowożytny</i>
18-89	21	<i>Wigrańce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia</i>
18-89	22	<i>Wigrańce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
18-89	25	<i>Wigrańce</i>	<i>śląd osadnictwa, ślad osadnictwa</i>	<i>epoka brązu- epoka żelaza, wczesne średniowiecze?</i>
18-89	26	<i>Wigrańce</i>	<i>śląd osadnictwa</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>
18-89	31	<i>Dubowo</i>	<i>śląd osadnictwa, ślad osadnictwa, ślad osadnictwa</i>	<i>epoka kamienia, wczesne średniowiecze, średniowiecze- okres nowożytny</i>
18-89	32	<i>Dubowo</i>	<i>osada</i>	<i>średniowiecze- okres nowożytny</i>

18-89	33	Wigrańce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
18-89	34	Wigrańce	śląd osadnictwa	epoka kamienia
18-89	40	Wigrańce	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, obozowisko	paleolit, mezolit- neolit, epoka brązu- epoka żelaza
18-89	43	Dubowo	śląd osadnictwa	mezolit- neolit
18-89	44	Dubowo	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	mezolit, epoka kamienia, średniowiecze- okres nowożytny
18-89	45	Wigrańce	obozowisko	paleolit
18-89	52	Dubowo	śląd osadnictwa	paleolit
18-89	53	Dubowo	śląd osadnictwa	okres rzymski- okres wędrowek ludów
18-89	59	Berżałowce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
18-89	60	Berżałowce	śląd osadnictwa	średniowiecze- okres nowożytny
18-89	61	Berżałowce	osada	średniowiecze- okres nowożytny
18-89	62	Berżałowce	osada	średniowiecze- okres nowożytny

7. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

7.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sejny zostało uchwalone przez Radę Gminy Sejny Uchwałą Nr XXXIX/190/98 z dnia 18 czerwca 1998 r. Zmianę *Studium* uchwalono Uchwałą Nr XVIII/100/2016 z dnia 16 listopada 2016 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia

gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W części I. „Uwarunkowania rozwoju gminy”, rozdz. 5 „Uwarunkowania wynikające ze stanu krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz zewidencjonowane zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne. Wydzielono 25 jednostek architektoniczno-krajobrazowych (JARK), które powinny podlegać ochronie konserwatorskiej. Zgodnie z nimi przewidziano na terenie gminy następujące rodzaje ochrony:

- strefa „B” – obejmująca obszary podlegające rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru i skali nowej zabudowy,
- strefa „K” – ochrona krajobrazu obejmująca obszar integralnie związany z zespołem zabytkowym,
- strefa „AR” – ochrona archeologiczna.

W jednostkach zakwalifikowanych do strefy „B” obowiązują następujące zasady:

- utrzymanie historycznie rozplanowanych struktur przestrzennych,
- utrzymanie istniejącej sieci drożnej,
- zachowanie form budownictwa mieszkalnego i gospodarczego,
- nowa zabudowa powinna nawiązywać do form tradycyjnych związanych z Sejneńszczyzną; lokalizacja nowych obiektów nie powinna naruszać naturalnej konfiguracji terenu; korzystne dla środowiska naturalnego i krajobrazu jest stosowanie materiałów naturalnych takich jak drewno, cegła i kamień, przy pokrywaniu dachów należałoby stosować materiały ceramiczne (dachówki) lub drewno (wióry, gont).

W części II. „Cele rozwoju i kierunki polityki przestrzennej gminy”, rozdział 4 „Cele zachowania dziedzictwa kulturowego oraz ochrony krajobrazu kulturowego” przedstawiono zasady ochrony konserwatorskiej:

- 1) ochrona szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego,
- 2) ochrona i konserwacja zabytków architektury i budownictwa wpisanych do rejestru zabytków, niezależnie od ich stanu zachowania,
- 3) ochrona zabytków archeologicznych,
- 4) ścisłe określenie zasad lokalizacji nowych obiektów kubaturowych; zasady te powinny obejmować zabudowę siedliskową i rekreacyjną, należy unikać lokalizowania budynków na eksponowanych wyniesieniach, budynki i siedliska muszą być wtopione w naturalne

uksztaltowanie terenu,

- 5) ograniczenie lokalizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej,
- 6) opracowanie katalogu budownictwa (domy mieszkalne, budynki gospodarcze), które powinny być wzorowane na formach regionalnych,
- 7) zalecenie stosowania materiałów budowlanych charakterystycznych dla terenu gminy; kontynuowanie regionalnych tradycji budowlanych (np. krycie dachów wiórami, wznoszenie budynków z drewna).

7.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Sejny przyjęty został Uchwałą Nr XV/71/03 Rady Gminy Sejny z dnia 19 grudnia 2003 r. ze zmianami wprowadzonymi Uchwałą Nr IV/21/2011 z dnia 28 lutego 2011 r.

W rozdz. 5 „Ustalenia w zakresie ochrony środowiska kulturowego”, w § 28 przedstawiono zasady ochrony konserwatorskiej:

- 1) ochrona obiektów wpisanych do rejestru zabytków,
- 2) ochrona obiektów ujętych w ewidencji dóbr kultury,
- 3) ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej w rejonie zespołu kościoła w Berżnikach,
- 4) ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu dworsko-ogrodowego w Hołnach Mejera w granicach historycznego założenia urbanistycznego,
- 5) ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu dworsko-ogrodowego w Krasnogrudzie w granicach historycznego założenia urbanistycznego,
- 6) ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu dworsko-ogrodowego w Klejwach w granicach historycznego założenia urbanistycznego,
- 7) ustanowienie strefy ochrony konserwatorskiej dla zespołu dworsko-ogrodowego w Łumbiach w granicach historycznego założenia urbanistycznego,
- 8) ustanowienie strefy ochrony ekspozycji zespołu zabytkowego w Hołnach Mejera,
- 9) ustanowienie strefy ochrony ekspozycji zespołu zabytkowego w Krasnogrudzie,
- 10) ustanowienie strefy ochrony ekspozycji zespołu zabytkowego w Klejwach,
- 11) ustanowienie strefy ochrony ekspozycji zespołu zabytkowego w Łumbiach,
- 12) stosowanie zasad ustanowionych dla obszaru chronionego krajobrazu,
- 13) stosowanie historycznych tradycji budowlanych w odniesieniu do budynków zabytkowych i ich bezpośredniego otoczenia,

- 14) stosowanie lokalnych tradycji budowlanych w odniesieniu do nowej zabudowy,
- 15) stosowanie zaostzonych rygorów zabudowy i zagospodarowania terenu w odniesieniu do stref ochronnych wokół jezior,
- 16) w wyznaczonych strefach ochrony konserwatorskiej, zarówno na terenie zabudowanym jak i niezabudowanym, pod współczesną powierzchnią gruntu znajdują się relikty budowli i innych procesów związanych z działalnością człowieka, które są wartościowe pod względem historycznym, naukowym i kulturowym,
- 17) wszelkie inwestycje planowane w strefach ochrony konserwatorskiej podlegają uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków zgodnie z aktualnymi przepisami szczególnymi dotyczącymi ochrony zabytków,
- 18) inwestor posiadający pozwolenie na budowę w strefie ochrony konserwatorskiej ma obowiązek powiadomić konserwatora zabytków celem podjęcia nadzoru archeologicznego.

W § 29 i 30 wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w ewidencji zabytków, dla których przedstawiono wnioski konserwatorskie:

- 1) utrzymanie odpowiedniego stanu technicznego budynków,
- 2) zachowanie historycznego charakteru zabudowy w zakresie wysokości, skali zabudowy, form i detali architektonicznych,
- 3) dopuszczenie zmiany funkcji budynków, szczególnie na potrzeby wypoczynkowe, z możliwością wprowadzenia potrzebnych przekształceń architektonicznych,
- 4) zmiana funkcji budynków musi honorować jego historyczny charakter,
- 5) stosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych.

§ 31 – w obrębie stanowisk archeologicznych zakazuje się prowadzenia wszelkich robót ziemnych bez zgody konserwatora zabytków.

§ 32. Projektowane i przekształcane obiekty budowlane w obrębie zespołów zabudowy z budynkami zabytkowymi powinny spełniać następujące wymagania:

- 1) lokalizacje nowych obiektów budowlanych winne zapewnić właściwą ekspozycję budynków zabytkowych,
- 2) zachowanie lokalnych tradycji budowlanych z uwzględnieniem historycznych tradycji budowlanych,
- 3) zapewnienie harmonii architektonicznej i krajobrazowej zespołu zabudowy.

§ 33 – wszelkie prace przy budynkach zabytkowych oraz w ich bezpośrednim otoczeniu mogą być prowadzone tylko za zgodą konserwatora zabytków.

8. Charakterystyka i ocena stanu zachowania dziedzictwa kulturowego gminy

Przenikanie się przez wieki kultur ludności: polskiej, litewskiej, niemieckiej, rosyjskiej, żydowskiej i religii rzymskokatolickiej, protestanckiej, judaizmu, staroobrzędowców czy prawosławia, miało wpływ na wykształcony dorobek dziedzictwa kulturowego w gminie. Pośród najcenniejszych zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków najlepiej zachowane są obiekty będące własnością Kościoła, pozostałe prezentują zróżnicowany stan zachowania – od dobrego po wymagające prac remontowych i rewitalizacyjnych. Wśród nich, z uwagi na wartość historyczną i architektoniczną, można wyróżnić:

ZESPOŁY DWORSKIE

W przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej popadały w ruinę. Jedynie nieliczne przetrwały w stanie nie pogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających bądź pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe np. dwór w Łumbiach, Krasnogrudzie czy Hołnach Mejera, które w istniejących formach architektonicznych pochodzą z przełomu XVII/XVIII w., XIX i pocz. XX w. Jednak w wielu obiektach np. w Klejwach brak środków finansowych uniemożliwia podjęcie działań w celu przeprowadzenia kompleksowych zabiegów konserwatorsko-budowlanych. Większości obiektów architektury dworskiej towarzyszyła i tworzyła z nimi kompozycyjnie nierozzerwalną całość zorganizowana zieleń o charakterze parkowym. Parki miały izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatrów i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu. Zmieniały się wraz z modą i stylami kolejnych epok. Na terenie gminy znajdują się 4 parki wpisane do rejestru zabytków, powstałe bądź przekształcone w okresie od poł. XVIII w. poprzez XIX w. do XX w. Ich stan jest zróżnicowany, generalnie układy kompozycyjne zostały przeobrażone, powierzchnie okrojone, drzewostan przetrzebiony. Najlepiej pośród nich

prezentują się parki z licznym starodrzewem - m.in. lipy, klony, dęby, kasztanowce i jesiony - w Krasnogrudzie i w Hołnach Mejera, park w Klejwach wymaga szerokich prac rewitalizacyjnych, natomiast w miejscowości Łumbie pozostała resztówka parku z nielicznie zachowanym starodrzewem, głównie lip i klonów, zagospodarowana na potrzeby gości znajdującego się na jego terenie pensjonatu – parking, plac zabaw itp.

Łumbie

Majątek Łumbie został w połowie XVIII w. wyodrębniony z większych dóbr zwanych Sztabinki i należał wówczas do Grzegorza Narzymskiego, a w 1774 r. do Heleny z Massalskich księżnej de Ligny, która w 1786 r. sprzedała go Maciejowi Tadeuszowi Eysymontowi. Majątek pozostawał w rękach jego spadkobierców do 1903 r., kiedy to zadłużony majątek nabył Józef Docha. W 1937 r. od syna Józefa, Henryka Władysława, majątność po nieudanej licytacji nabył Skarb Państwa. Część ziemi przekazano osadnikom wojskowym, część sprzedano rolnikom, a budynek dworski przeznaczono na szkołę. Od 2009 r. stanowi własność prywatną. Po remoncie generalnym w budynku urządzono pensjonat.

Dwór został zbudowany ok. 1880 r., na rzucie prostokąta, parterowy, na kamiennej podmurówce, z częściowo użytkowym poddaszem, siedmioosiowy. Składa się z dwu części: połowa drewniana, najprawdopodobniej pozostałości wcześniejszego dworu, druga połowa murowana dobudowana w okresie późniejszym. Obie części są otynkowane, pokryte jednym dachem dwuspadowym. W części frontowej znajduje się neogotycki, drewniany ganek, kryty dwuspadowym daszkiem. Stan zachowania dobry.

Klejwy

Pierwszym znanym właścicielem majątku Klejwy, władający nim od 1653 roku do 1666 roku., był starosta berżnicki Adam Sempkowski. Kolejnymi właścicielami byli podstoli smoleński Stanisław Białożor i jego spadkobiercy, synowie Jan i Stanisław. W 1764 r. z nadania Stanisława Augusta Poniatowskiego właścicielem został Antoni Borewicz, którego spadkobiercy byli właścicielami majątku Klejwy aż do wybuchu II wojny światowej. W 1840 r. za czasów Antoniego Hipolita z Borewiczów spłonął drewniany dwór i odtąd za siedzibę dworską służyła dotychczasowa oficyna. Po I wojnie światowej podupadły w wyniku działań wojennych majątek został rozparcelowany i uszczuplony o 100 mórg, które Stefan Zygmunt Borewicz sprzedał, by odbudować

zrujnowaną gospodarkę. Jego śmierć w 1922 r. zniweczyła plany i majątek już nie powrócił do dawnej świetności. Ostatnim przedwojennym właścicielem Klejw był Jan Antoni Borewicz, który po ojcu odziedziczył ½ majątku. Obecnie zespół dworski należy do spadkobierców.

Budynek dworu składający się wcześniej z trzech części: I – murowanej, na planie prostokąta, z gankiem wejściowym i szczytowym, II części drewnianej, zlicowanej od frontu, wspólnie tynkowanej i nakrytej wspólnym dachem dwuspadowym z naczółkami i III części – dobudówki drewnianej nakrytej niższym dachem dwuspadowym, obecnie pozbawiony jest dobudówki, otynkowany, niepodpiwniczony, na kamiennej podmurówce. W 2004 r. dwór przykryto nowym pokryciem z blachy ocynkowanej i wówczas rozebrano drewnianą dobudówkę. Stan zachowania dostateczny. Budynek dworu i zachowaną z założenia folwarcznego stajnią, otacza park z przetrzebionym drzewostanem, porośnięty samosiejkami, z nieczytelnym układem kompozycyjnym, część terenu zamieniona na łąkę, wymaga szeroko zakrojonych prac rewitalizacyjnych.

Hołny Mejera

W XVI w. ziemie, na których obecnie znajdują się Hołny Mejera, należały do księżnej słuckiej, Anastazji. Pierwszy dwór wzniesiono w poł. XVI w. za czasów jej syna, Jurija Siemionowicza, ale na terenach obecnie zajmowanych przez wieś Ogrodniki. Zapiski z 1708 r. dotyczą podziału majątku na dwie części, z których jedna została własnością jezuitów z Grodna, którzy byli właścicielami tych terenów do 1773 r. W 1784 r. dobra nabył Jan Meyer, od jego nazwiska miejscowość przyjęła nazwę Hołny Mejera. Zbudował on poza Ogrodnikami, na wysokim brzegu jeziora, ok. 1784 r. modrzewiowy dwór, który przetrwał do lat 60. XX w. W 1 poł. XIX w. majątność przechodzi w ręce rodziny Paszkiewiczów, którzy są jej właścicielami do wybuchu II wojny światowej. Niezniszczony w czasie wojny dwór, w latach 60. XX w. po niedokończonym remoncie i niezabezpieczony, uległ całkowitemu zniszczeniu. W latach siedemdziesiątych zrujnowany obiekt przejęła Politechnika Białostocka, która na podwalinach starego dworu drewnianego wybudowała nowy, wzorowany na poprzedniku.

Budynek dworu odbudowany, jako „rekonstrukcja”, w latach 1977 -1985, murowany, na rzucie prostokąta (korpus główny), do którego przylegają dwa ryzalitowo wysunięte alkierze w elewacji zachodniej, założone na rzucie prostokąta. Bryła budynku jednokondygnacyjna, na wysokim cokole, podpiwniczona, korpus główny i alkierze

przykryte dachami dwuspadowymi z naczółkami, z facjatkami w połaci zachodniej. Fasada (elewacja wschodnia) poprzedzona niewielkim portykiem wspartym na czterech kolumnach. Elewacja południowa poprzedzona gankiem, który jest wsparty na trzech parach kolumn. Stan zachowania dobry. Obecnie mieści się tu Ośrodek Wypoczynkowy "Dwór Mejera", otoczony parkiem krajobrazowym o pow. ok. 6,5 ha, z drzewostanem mieszanym i zachowanymi egzemplarzami starodrzewu: lipa, jesion, grab, klon, świerk, w dobrym stanie w otoczeniu dworu, w dalszej odległości przypominający las.

Krasnogruda

Najstarsze źródła o dobrach Krasnohruady (tak brzmiała pierwotna nazwa) pochodzą z drugiej połowy XVII w. Stanowiły wówczas część dóbr Sztabinki rodu Kopciów. w 1660 r. nabył je mieszczanin z Wilna, Tomasz Gibel. Jego spadkobierczyni, córka Krystyna, przekazuje następnie majątek synowi z pierwszego małżeństwa, księdzu Dominikowi Podchocimskiemu, który zapisał go dominikanom z Sejn. Od dominikanów dobra te odkupiła w 1676 r. przyrodnia siostra księdza, Joanna Piątkowska. Kolejnym, wspomnianym właścicielem jest Maciej Tadeusz Eysymont, właściciel kilkunastu wsi, który w 1785 r. kupił majątność od Ksawerego Massalskiego. Po śmierci Eysymonta w 1805 r., majątek pozostawał przez wiele lat w rękach licznych spadkobierców. W 1853 r. Krasnogrudę kupili Teofil i Joanna z Bohdanowiczów Kunatowie, których potomkowie władali majątkiem do II wojny światowej. Ostatnie przedwojenne właścicielki Krasnogrudy, wnuczki Teofila Kunata po synu Bronisławie, Gabriela i Janina, były spokrewnione z matką Czesława Miłosza, Weroniką, wnuczką Teofila Kunata po synu Zygmuncie. Przyszły noblista, będąc gimnazjalistą i później studentem, bywał tutaj często i spędzał u ciotek wakacje. Tutaj też powstały jego pierwsze utwory literackie. Obecnie, wolą Czesława i Andrzeja Miłoszów oraz Janiny i Andrzeja Jurewiczów – ostatnich spadkobierców Krasnogrudy, budynek został przekazany w wieloletnią dzierżawę Fundacji „Pogranicze”, która przeprowadziła rewaloryzację założenia dworsko-parkowego, w celu utworzenia Międzynarodowego Centrum Dialogu wraz z muzeum poświęconym Czesławowi Miłoszowi i jego rodzinie. W dzień setnej rocznicy urodzin noblisty, 30 czerwca 2011 r. nastąpiło otwarcie nowego obiektu.

Dwór wzniesiono w 2 poł. XVII w. na zachodnim brzegu jeziora Hołny. W XIX i XX w. kilkakrotnie przebudowywany. Budynek parterowy, na fundamentach z kamienia, ściany drewniane - podczas rewitalizacji wykorzystano 70% materiału z poprzedniego

dworu - otynkowane. Wzniesiony na rzucie prostokąta, częściowo podpiwniczony i z częściowo użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, przed elewacją frontową prostokątny w rzucie ganek na 10 słupach, przykryty dachem dwuspadowym, wyróżniający się odmienną kolorystyką od budynku. Przed elewacją szczytową wschodnią prostokątna weranda na 6 słupach, przykryta dachem trójspadowym. Park o charakterze krajobrazowym, założony w 2 poł. XVIII w., przekształcony w XIX w., obecnie o powierzchni 5,5 ha, zrewitalizowany, w bezpośrednim otoczeniu dworu - wytyczono nowe aleje, wycięto stare, suche drzewa i samosiewy, wprowadzono nowe nasadzenia. Zgrupowane egzemplarze starodrzewu znajdują się w południowej części parku – lipy, klony, jesiony, kasztanowce. Od dworu do jeziora prowadzi aleja lipowo – kasztanowa. W 2016 r. wytyczono ścieżkę dydaktyczną "Dobrze Panie Bobrze w Krasnogrudzie" dotyczącą nie tylko bobrów, ale i innych gatunków występującej tutaj flory i fauny.

Hołny Wolmera

Pierwsza wzmianka o Hołnach, pochodzi z lat 1558-1562, kiedy należały do książąt słuckich. Od 1592 r. należały do Massalskich. Przed 1775 r. przeszły z rąk jezuitów grodzieńskich na własność sędziego grodzieńskiego Kazimierza Wolmera, od jego nazwiska miejscowość przyjęła swoją nazwę. Następnie Hołny należały do Franciszka Wolmera, marszałka powiatu sejneńskiego, zmarłego w 1816 r. Po Wolmerach kolejnymi właścicielami byli Klonowscy i Murawscy, zaś w 1913 r. dobra stały się własnością ziemianina Wacława Zyndram Kościałkowskiego. W 1932 r. zadłużone dobra przejęło Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, które majątek zlicytowało. Dwór rozebrano w latach 30. XX w. Pozostały z założenia dworskiego budynek dawnej gorzelni, wybudowany przez Murawskich w 1904 r. został nabyty przez Skarb Państwa i przekazany na siedzibę strażnicy Hołny Wolmera kompani Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”. Po roku 1945 mieściła się w nim strażnica Wojsk Ochrony Pogranicza, a od 1991 do 1992 r. Straż Graniczna. Obecnie jest nieużytkowana.

Budynek byłej gorzelni dworskiej z 1904 r., rozbudowany na przełomie lat 20. i 30. XX w., murowany z kamieni polnych i cegieł ceramicznych na tynkowanym fundamencie. Budynek przybudówki drewniany, tynkowany, na wysokim, otynkowanym fundamencie z kamienia polnego. Dachy dwuspadowe, kryte blachą ocynkowaną. Założony na rzucie prostokąta z małą przybudówką od północy, gankiem na rzucie

kwadratu od zachodu i przybudówką mieszczącą pomieszczenia gospodarcze od południa, założoną na rzucie prostokąta ze środkowym ryzalitem. Bryła złożona z trzech części, dwukondygnacyjnej nakrytej dachem dwuspadowym ze sterczynami, niższej jednokondygnacyjnej nakrytej dachem dwuspadowym z trzema facjatkami w połąci frontowej i drewnianej nakrytej dachem dwuspadowym, z gankiem nakrytym dachem dwuspadowym. Od południa do elewacji przylega czworoboczna, jednokondygnacyjna przybudówka z ryzalitem środkowym, nakryta dachem jednospadowym. Od północy mała przybudówka nakryta daszkiem trójspadowym. Stan obiektu zły, wymaga pilnie remontu. Dla nieruchomości stanowiącej własność Skarbu Państwa, obecnie Starostwo Powiatowe w Sejnach poszukuje użytkownika w celu wyremontowania i zaadaptowania obiektu na usługi turystyczne.

ARCHITEKTURA SAKRALNA

Nieodłącznym elementem stanowiącym dominantę architektoniczną w krajobrazie wsi, są wieże i dachy kościołów wraz z towarzyszącą im zabudową w postaci kaplic, kapliczek oraz otaczających je ogrodzeń i bram, czyniąc zapis historii przekształceń architektury, rozwiązań i konstrukcji. Na terenie gminy ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków objęty został zespół kościoła w Berżnikach. Pierwsze wzmianki o Berżnikach pochodzą z pocz. XV w. W roku 1447 zostaje erygowana parafia. W 1547 r. królowa Bona nadaje Berżnikom prawa miejskie, co wpłynęło na rozwój miasta, które zamieszkiwali Polacy, Rusini, Tatarzy, Litwini i Żydzi. Potop szwedzki i epidemia w XVIII w. rozpoczęły stopniowy upadek miasta, które w 1805 r. zaborca pruski pozbawił praw miejskich.

W skład zespołu wchodzi: kościół, dwie wolnostojące dzwonnice i dwie wolnostojące kaplice. Teren otoczony kamiennym murem z bramą. Budowę obecnego kościoła parafialnego, zlokalizowanego na niewielkim wzgórzu nad jeziorem Kelig, drewnianego, rozpoczęto na pocz. XIX w. i ukończono w 1819 r. Po odrestaurowaniu został konsekrowany w 1888 r. Położony na terenie cmentarza przykościelnego, założonego w 2 poł. XVI w., obecnie o powierzchni 0,18 ha.

Kościół drewniany na kamiennej podmurówce, ściany w konstrukcji wieńcowej z lisicami, naroża zwęglowane na rybi ogon. Orientowany, trójnawowy, w rzucie poziomym prostokątny. W narożu południowo-zachodnim zakrystia. Bryła prostopadłościenna, zwarta, z dwiema wieżami na osiach bocznych, nakryta

dwuspadowym dachem z blachy miedzianej. Wieże kościelne wzniesione na 4 słupach, od poziomu górnego wieńca ścian zewnętrznych wykonane w konstrukcji szkieletowo-ramowej, szalowane poziomo, w narożach ozdobione pseudopilastrami. Dachy wież czterospadowe namiotowe z trójkątnymi szczykami, zwieńczone krzyżami na kulach. Obiekt po remoncie wież, dachu i ścian.

Dzwonnice z poł. XIX w., bliźniacze, wolnostojące, usytuowane w narożach północno – wschodnim i południowo-wschodnim – zespołu kościelnego, drewniane na kamiennej podmurówce, o dwuczęściowej prostopadłościennych bryle, założone na rzucie kwadratu. Kondygnacje o różnych powierzchniach rzutów, dzieli czterospadowy daszek okapowy. Górne kondygnacje nakryte czterospadowym dachem namiotowym zwieńczonym blaszanym, cebulastym hełmem zakończonym krzyżem na gałce. Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym. Obiekty po remontach, wymianie poszycia, odnowieniu elewacji.

Kaplice usytuowane w narożach północno-zachodnim i południowo-zachodnim, wzniesione z łamanych kamieni i ceramicznych cegieł, na kamiennym fundamencie, na planie prostokąta. Bryły dwuczęściowe, prostopadłościennie przykryte czterospadowymi dachami, w szczycie których drewniane prostokątne wieżyczki konstrukcji słupowej, nakryte namiotowymi daszkami. Obiekty w dobrym stanie.

Plebania, po przeciwnej stronie drogi, drewniana, na kamiennej podmurówce, ściany w konstrukcji wieńcowej, zwęgłowanej na rybi ogon, na planie prostokąta, z prostokątną w rzucie przybudówką, parterowa, przykryta wysokim dachem dwuspadowym, przed wejściem niewielki ganek na 6 słupach, przykryty daszkiem pulpitowym. Obiekt po remoncie.

BUDOWNICTWO WIEJSKIE

Gmina Sejny obejmuje rozległy teren o zróżnicowanej sieci osadniczej – od rzędowej – Gawiniańce - po głównie rozproszoną i osady leśne. Charakterystyczne dla terenów gminy i najciekawsze obiekty będące przykładem tradycyjnego budownictwa wiejskiego, ujęte są w gminnej ewidencji zabytków, a kilka zostało wpisanych do rejestru zabytków. Głównie są to domy i zabudowa gospodarcza z 2 poł. XIX w. oraz z początku XX w., wzniesione w miejscowościach: Babańce, Gawiniańce i Łumbie. Budynki drewniane, parterowe, szerokofrontowe, na niskiej kamiennej podmurówce, ściany wieńcowe z drewna iglastego, z węglami na tzw. jaskółczy ogon, z dwuspadowymi

dachami, w Gawiniańcach można też spotkać rzadko już spotykany dach półszczytowy, z szalowanymi ozdobnie szczytami, ozdobami ciesielskimi nadokienników, okapników. Wzniesione na planie prostokąta, z wejściem symetrycznym, często poprzedzonym ozdobnym gankiem wspartym na słupach. Towarzyszące zabudowie mieszkalnej budynki inwentarskie i gospodarcze, zarówno drewniane, jak i w połączeniu z gliną, przykryte dachem dwuspadowym. Ich budowniczymi byli znani wówczas majstrowie: Wołkanis, Motuk, Misiukanis. Stan budynków zadowalający, choć zdarzają się przypadki wymagające pilnych prac remontowych - np. Gawiniańce, jak i w stanie ruiny - Łumbie.

CMENTARZE, MIEJSCA PAMIĘCI, POMNIKI

Osobną, specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze – miejsca pochówku mieszkańców tych wielokulturowych ziem, o przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych świadczą też miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnych społeczności, ale również w krajobraz kulturowy. Większość cmentarzy to rzymskokatolickie lub ich pozostałości w miejscowościach: Berżniki – powstał w 1 poł. XIX w., parafialny, czynny, o powierzchni 1,7 ha, z kwaterą wojenną walk polsko-litewskich 1920 r. i mogiłą zbiorową ofiar terroru niemieckiego - ośmiu ułanów Korpusu Ochrony Pogranicza, zamordowanych w 1939 r. i dwadzieścia ofiar zamordowanych w 1944 r., z kaplicą cmentarną z 1846 r. w zachodniej części, która jest budynkiem parterowym, murowanym, otynkowanym, z podziemną kryptą, na planie sześcioboku, przykryta dachem dwuspadowym, w kalenicy nad wejściem cebulasty hełm zwieńczony krzyżem, po pracach konserwatorsko-budowlanych w latach 2000 - 2001 adaptowana na Kaplicę Pamięci Narodowej, wpisane do rejestru zabytków, oraz pozostałości po XIX - wiecznych cmentarzach w miejscowościach: Łumbie (Bierżynie), Bubele, Burbiszki. Występują też nieczynne cmentarze żydowskie – Folwark Berżniki, Marynowo – zachowane w szczątkowym stanie, ze zniszczonymi nagrobkami, z reliktowym drzewostanem cmentarnym, porośnięte samosiewami drzew i krzewów oraz wysokimi trawami. W maju 2002 r., dzięki staraniom Fundacji "Pogranicze", na cmentarzu w Marynowie odsłonięto kamienny pomnik, stylizowany na stelę nagrobną, z wyrytym napisem w języku polskim i hebrajskim: *"Pamięci Żydów Sejneńskich. Mieszkańcy Sejn"*. Na terenie cmentarza zachowały się tylko nieliczne podstawy nagrobków, jego granice są nieczytelne, teren zarośnięty, z nieoznaczonym dojazdem. Natomiast w Olszance znajduje się cmentarz

staroobrzędowców z XVIII/XIX w. Cmentarze wojenne znajdują się w Babańcach i Berżnikach – wpisany do rej. zabytków, z czasów I wojny światowej, na których spoczęli żołnierze niemieccy i rosyjscy. Na małym cmentarzyku w Babańcach, trudnym do zlokalizowania w terenie i nieoznakowanym, porośniętym zaroślami, spoczywa w niewidocznych już mogiłach 36 żołnierzy niemieckich. W Berżnikach spoczywa 153 żołnierzy niemieckich i 358 rosyjskich, teren cmentarza jest ogrodzony drewnianym płotem, z centralnie usytuowanym skromnym, kamiennym obeliskiem z tablicą pamiątkową, zwieńczonym symbolem męstwa w boju - krzyżem Virtuti Militari, dalej stoją dwa wysokie krzyże prawosławny złączony z łacińskim, a mogiły – kilka rzędów – oznaczono małymi, drewnianymi krzyżami łacińskimi. Prace remontowe przeprowadzono w 2010 r., obejmowały naprawę zniszczonego ogrodzenia i bramki, naprawiono duże krzyże, uporządkowano mogiły, usunięto suche drzewa i samosiejki. Odnowione lub wymienione zostaną krzyże nagrobne, z których część spróchniała. W rejestrze zabytków ujęto także zbiorową mogiłę żołnierzy radzieckich z czasów II wojny światowej, która znajduje się w Krasnowie. Obelisk w dobrym stanie, odnowienia wymaga drewniane, malowane ogrodzenie, a także konieczne systematyczne wykaszanie porosłej wokół zieleni.

9. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

9.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Gmina Sejny wykonała w 2017 roku gminną ewidencję zabytków nieruchomości. Gminną ewidencję tworzy zbiór kart adresowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz figurujących w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zgodnie z wykazem Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomości, które zostały rozebrane,

gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe, uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,

- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomości o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem, do 2023 r. zostanie wykonana gminna ewidencja stanowisk archeologicznych;

- uzupełnianie ewidencji zabytków archeologicznych poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

9.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych i gimnazjach prowadzonych przez gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- publikacja folderu prezentującego najważniejsze obiekty zabytkowe na terenie gminy oraz założenie strony internetowej związanej z tą problematyką,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków oraz „Programu opieki nad zabytkami Gminy Sejny” na stronie internetowej Gminy,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- udział w cyklicznych imprezach – wystawach, targach, festynach historycznych –

promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,

- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny.

9.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych,
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności Gminy,
- rozważenie możliwości wprowadzenia ulg podatkowych dla właścicieli obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków, warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- renowacja obiektów zabytkowych będących własnością Gminy,
- uporządkowanie zieleni i oznakowanie nieczynnych cmentarzy na terenie gminy; stanowią one ważny element krajobrazu kulturowego. Miejsca te odznaczają się wyjątkowym charakterem „sacrum”, wpływają na określenie „genius loci” danej miejscowości. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku wydaje się rzeczą oczywistą, bez względu na charakter wyznaniowy czy podziały narodowościowo – społeczne.

9.4. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać dla tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych, organizacji festynów itp.

Szlaki turystyczne stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiegają. Wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe Gminy Sejny, tranzytowe i przygraniczne

położenie, lokalizacja w Zielonych Płucach Polski, szczególnie cenne tereny objęte ochroną krajobrazu, bogata flora i fauna reprezentowana przez rzadko spotykane gatunki roślin i zwierząt, cenne obiekty architektoniczne z charakterystycznymi dla tego terenu, a zanikającymi już drewnianymi budowlami, dziedzictwo niematerialne wielu kultur, kuchnia regionalna, atrakcyjność zbiorników wodnych i wykorzystywane już turystycznie brzegi niektórych jezior, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy. Tutaj, z dala od zgiełku modnych wypoczynkowych miejscowości, można przeżyć przygodę podróżnika wędrującego w głąb przeszłości i odkrywającego historyczne dziedzictwo. Dawność osadnictwa ludzkiego na tym terenie przypominają zarówno rezydencje dworskie otoczone parkami, jak i liczne, skromniejsze zagrody wiejskie. Wpisane do rejestru zabytków, przedstawiają sobą cenne uwarunkowania dla realizacji szeroko pojętych potrzeb kulturalnych wielu grup i środowisk, tak rodzimych jak i zewnętrznych. Zrealizować się tu mogą pasje poznawcze historyków, pasjonatów, turystów, dla których miejscowość, jej historia, lokalny koloryt tworzony przez miejscowe społeczności, jest czymś ważnym.

Gmina Sejny obszarowo pierścieniem okala miasto Sejny. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy. Związki te tworzą symbiozę z urbanistycznym organizmem miejskim, trwałość której stanowi miernik skuteczności tego swoistego społecznego kolażu. Gmina jest też integralnie powiązana z otaczającymi ją gminami sąsiednimi. Istniejące w regionie, a zarazem przecinające tereny gminy Sejny zarówno lokalne, jak i ponadlokalne szlaki turystyczne tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, to unikalna forma związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, oznaczone zgodnie ze standardami PTTK, wiodą do najciekawszych pod względem przyrodniczym i historycznym miejsc, a znajdują się na nich także najcenniejsze obiekty zabytkowe wymienione w poprzednich rozdziałach. Wśród przebiegających przez teren gminy licznych szlaków turystycznych warto wymienić:

- ❖ *Międzynarodowy szlak rowerowy R-11 „Euro-Velo”,* wychodzący z Aten przez Macedonię, Serbię, Węgry, Słowację, poprzez kraje nadbałtyckie i Finlandię do Norwegii – Przylądek Północny. Przez tereny gminy przebiega odcinek wytyczony

przez suwalski oddział PTTK, od Rudy przez Augustów – Sejny - las Borek – Żegary – Krasnogruda – przejście graniczne Ogrodniki. ok.173,6 km.

❖ *Europejski Dalekobieżny Szlak Pieszy E-11, z Europy Zachodniej do Rygi*, wychodzący z Amsterdamu przez góry Harzu, Brandenburgię, Pomorze, Mazury, Ryga. Szlak wytyczony na terenie Polski przez PTTK i uzgodniony z Europejskim Związkiem Wędrownictwa, wykorzystuje istniejące oznakowanie szlaków pieszych, w związku z czym nie posiada jednolitego koloru. Na terenie gminy biegnie szlakiem czerwonym, obejmując rez. „Kukle” i „Łempis”, Berźniki, Dworczyko, dalej szlakiem czarnym przez Sztabinki, Krasnogrudę, Dusznicę i Hołny Mejera do przejścia granicznego Ogrodniki.

➤ *Pierścień rowerowy Suwalszczyzny R-65*. – część północna, niebieska: Dowspuda –Sztabin – Żegary, a część południowa, zielona, "Pierścienia" prowadzi przez m.in. Giby - Berźniki.

➤ *"Suwalski Gigant"* - to międzyregionalny, 217 km szlak pieszy, czerwony, z Jastrzębnej (przystanek PKP) przez Sejny do Rakówka koło Gołdapi. Na terenie gminy przebiega m.in. przez Berźniki – Półkoty – Sztabinki – Zaleskie – Sejny – Babańce – Klejwy.

➤ *Szlak Powstania Sejneńskiego*, obejmuje pętlę sejneńską i krasnopolską, łączące się ze sobą w Daniłowcach, wyznaczony przez harcerzy z Warszawy. Pętla sejneńska obejmuje: Sejny – Zaleskie – wzdłuż jeziora Pirczis – Poćkuny – Berźniki – Kukle – Posejnele – Giby – Białowierśnie –Daniłowce – Marynowo – Sejny.

➤ *Szlak Litewski*, dł. 73 km, wiedzie ze Starego Folwarku przez m.in. Krasnopol – Sejny – Babańce - Smolany – Sejwy — Puńsk – Zaboryszki –Kaletnik – Bobrowisko –obszar chroniony „Kamionka” – Leszczewo – Stary Folwark.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków czy ścieżek dydaktycznych. Warte rozważenia są plany wytyczenia nowych szlaków np. konnych, wodnych, które wzbogacą już istniejącą ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż perspektywy rozwojowe gminy wiążą się zarówno z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowych i turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki kulturowej np. szlak tematyczny, dla którego

utworzenia są szczególnie atrakcyjne wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią czy z produktami rzemiosła artystycznego. Należy również nadmienić o atrakcyjnej formie zwiedzania, jaką jest questing, która łączy we współczesnej turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność począwszy od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość. Gmina Sejny również mogłaby wykorzystać do edukacji turystów i lokalnej społeczności te współczesne formy odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, a przykładem niech będą szlaki opracowane przez Suwalską Organizację Turystyczną dla miejscowości Berżniki i Krasnogruda.

Agroturystyka, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa, i której liczne przykłady znajdziemy w terenie, to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków gminy Sejny. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

Przy pomocy organizacji pozarządowych, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości, wskazane byłoby wykonanie tablic informacyjnych i umieszczenie ich przy najcenniejszych obiektach zabytkowych w gminie.

9.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. kamieniarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”.

10. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądaných zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Sejny wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,

- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy w Sejnach zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

11. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,

- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

12. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych robót jest jej zadaniem własnym.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy **zabytkach wpisanych do rejestru zabytków** mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840), art. 71-83. Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112, poz. 940).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów.

Witryna internetowa: <http://www.mkidn.gov.pl>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje udzielane na remonty i konserwację obiektów sakralnych w zakresie wykonywania podstawowych prac zabezpieczających obiekt (bez wystroju i wyposażenia).

Witryna internetowa: <http://www.mswia.gov.pl>

3. Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Podlaski. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Witryna internetowa: <http://www.wuoz.bialystok.pl>

3. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa podlaskiego określone zostały w Uchwale Nr XIV/148/11 Sejmiku Województwa Podlaskiego z dnia 19 grudnia 2011 r.

Witryna internetowa: <http://www.wrotapodlasia.pl>

4. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody.

Witryna internetowa: <http://www.wfosigw.bialystok.pl>

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.